



# गटशेती - शाश्वत उत्पन्नाच्या दिशेने वाटचाल

महाराष्ट्र हे आधुनिक शेती क्षेत्रात पुढारलेले राज्य आहे. राज्यातील शेतकऱ्यांच्या आणि अनेक ठिकाणी शेतीच्या एकूणच अडचणींबाबत अनेक वेळा अनेक अंगाने बोलले जाते त्यात काही वावगे नाही. आजची परिस्थिती निर्माण होण्याची काय कारणे आहेत त्यांचा मुळापासून शोध घेण्याची आणि सध्याच्या परिस्थितीत सुधारणा घडवून आणण्यासाठी वस्तुनिष्ठ व व्यवहार्य योजना निर्माण करण्याची आणि त्या काटेकोरपणे अमलात आणण्याची खरी गरज आहे. मला असे वाटते की, शेती किफायतशीर होण्यासाठी राज्यातील शेती उत्पादनाचा आणि एकूण कृषी उत्पन्नाचा आढावा घेऊन राज्यातील नैसर्गिक साधन सामग्रीचा कार्यक्षम वापर, नवीन तंत्रज्ञान आणि शेतकऱ्यांची सक्षमता या प्रमुख घटकांचा विचार करणे अनिवार्य आहे.

शेती व्यवसायात प्रमुख अडचण आहे, ती कमी होत जाणारी जमीन धारणा. सन १९७० मध्ये महाराष्ट्रात प्रत्येक खातेदाराकडे ४.३३ हेक्टर जमीन होती. आज ती १.३३ हे. इतकी आहे. याचा अर्थ असा की, मोठ्या क्षेत्राचे छोठ्या-छोठ्या तुकड्यांत रूपांतर झाले आहे. त्यामुळे इतक्या छोठ्या क्षेत्रात नेमके कोणते पीक घ्यावयाचे? खाण्यासाठी अन्नधान्य की विकण्यासाठी नगदी पीक घ्यावयाचे? असा प्रश्न शेतकऱ्यांपुढे निर्माण झाला आहे. अन्नसुरक्षेसाठी अन्नधान्याचे उत्पादन अनिवार्य असले, तरी शेतकऱ्यांच्या कुटुंबाचे एकूण उत्पन्न वाढून जीवनमान सुधारणे, सामाजिक स्वास्थ्यासाठी आवश्यक आहे. खरे तर लहान शेती किफायतशीर करणे व शेतीतून शाश्वत उत्पादन निर्मिती करणे हे मोठे आव्हान आहे.

त्यानंतर मोठी समस्या आहे ती सिंचनाची. पंजाब किंवा हरियाना सारख्या राज्यांत हरितक्रांतीची फळे चाखावयास मिळाली. त्याचे प्रमुख कारण तेथील सिंचनाची व्यापक व्यवस्था हे होते. राज्यात

सध्या १७ टक्के क्षेत्र सिंचनाखाली आहे. सर्व सिंचन क्षमता विकसित केल्यावरही त्याचे प्रमाण ३० टक्क्यांपेक्षा जास्त होऊ शकणार नाही. म्हणजेच ७० टक्के क्षेत्र कायम कोरडवाहू पिकाखाली राहणार आहे. दुष्काळाची वारंवारता, खंडित पर्जन्यमान, पावसाचे कमी होत असलेले दिवस आणि वाढलेल्या पर्जन्यघनतेमुळे प्रचंड प्रमाणात वाहून जाणारे पाणी, हलक्या जमिनींची प्रचंड व्याप्ती (४० टक्के), अवर्षण प्रवण क्षेत्राखालील राज्यांचा बहुतांश भाग (५२ टक्के) या कारणांमुळे या प्रश्नाची तीव्रता अधिक वाढली आहे. कोरडवाहू क्षेत्रातील शेतीत स्थैर्य आणि शाश्वतता राखण्यासाठी पडणाऱ्या पाण्याचा प्रत्येक थेंब साठविणे, त्याचा संपत्ती समजून काटकसरीने वापर करणे, जमिनीचे आरोग्य सांभाळून कोरडवाहू तंत्रज्ञानाचा वापर करणे आवश्यक आहे.

भूगर्भातील पाण्याची पातळी दिवसेंदिवस कमी होत आहे. राज्यातील एकूण ५० लाख हेक्टर क्षेत्रातील भूजलाची स्थिती चिंताजनक आहे. विशेषतः ऊस, केळी यांसारखी नगदी पिके घेत असलेल्या क्षेत्रात पाणी मुरण्यापेक्षा त्याचा उपसा जास्त असल्याचे दिसून येते.

ज्या ठिकाणी प्रवाही सिंचन व्यवस्था आहे, तेथे पाण्याच्या अती वापरामुळे तेथील जमिनीतील क्षारांचे प्रमाण वाढून त्या चोपण होण्याची क्रिया द्रुतगतीने होत आहे. म्हणून कोरडवाहू आणि प्रवाही सिंचनाखालील अशा दोन्ही प्रकारच्या जमिनीची उत्पादन क्षमता वाढविणे व त्यावर वेळीच उपाय योजना करणे अन्नसुरक्षा व सामाजिक दृष्टीने प्राधान्याचे आहे.

छोट्या जमिनीतून उत्पादित होणाऱ्या शेतमालाचा दर्जा राखणे व वाजवी भावाने विक्री करणे, लहान शेतकऱ्यांना बऱ्याच वेळा शक्य होत नाही. पॅकिंग, वाहतूक, जकात, आडत, कमिशन इत्यादी अनेक आनुषंगिक खर्चाच्या बाबी अनिवार्य असून त्या लहान शेतकऱ्यांना वैयक्तिकरित्या परवडणाऱ्या नाहीत.

आधुनिक तंत्रज्ञानाचा प्रसार आणि त्याचा स्वीकार ही देखील

